

Ігор Козлик

ПРО МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розгляду основних методологічних параметрів викладання російської літератури у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: викладання російської літератури, українська русистика.

Igor Kozlyk. Methodological Problems of Teaching Russian Literature in Higher School of Ukraine. The article considers the main methodological parameters of teaching Russian Literature in higher school of Ukraine.

Key words: teaching Russian Literature, Ukrainian Russian Studies.

Вивчення російської літератури як фахової складової у програмі вищої філологічної освіти студентів спеціальності „Філологія (мова і література російська)” або у варіанті вивчення російської мови та літератури у поєднанні з іншою іноземною мовою тощо, попри всі регіональні специфіки, повинно мати в межах України єдине методологічне підґрунтя, має інтегруватися єдиною цільовою та суспільно-аксіологічною матрицею (включаючи педагогічну складову). Причому інтегральний чинник є базовим, а диференціальний — похідним, в іншому разі будь-які професійні розмови про регіональні особливості викладання російської літератури у вищій школі України будуть неефективні, позаяк не матимуть того спільного тла, на якому можливий діалогічний простір порозуміння і загалом цілеспрямований фаховий дискурс. Цим обумовлюються обрані мною тема та її змістове наповнення, які стосуються передусім питань цілепокладання, провідних умов та векторів конкретної освітньо-педагогічної діяльності.

Актуальність для усього пострадянського простору проблем вивчення інонаціональних культур в умовах реалізації національної самоідентифікації очевидна: літературознавство, як зазначає сучасна дослідниця з Томського університету Т. Л. Рибальченко щодо завдань російської науки про літературу, „орієнтоване в останнє десятиліття на відновлення західноєвропейського контексту, не повинно абстрагуватися від студіювання східнослов'янських взаємодій, ролі російськомовної літератури у цьому процесі” [8, 6]. Сказане цілком можна переадресувати й українській літературознавчій науці та методичній сфері викладання літератури у вищій школі.

Проте викладацька робота помітно різниться від власне науково-дослідної діяльності, особливо своїми цілями і завданнями. Викладання російської літератури в українських вищих навчальних закладах покликане служити загальній інтегральній меті національно-державної освітньої діяльності в Україні, визначеній чинним українським законодавством. У цьому сенсі цільова спрямованість викладання російської літератури у вищій школі нічим не відрізняється від викладання будь-якої іншої літератури й загалом навчальної дисципліни, включаючи в себе зафіксовані у структурі терміна „зміст вищої освіти” дидактичні, пізнавальні (сформувати у студентів обумовлену цілями та потребами суспільства систему фахових знань, умінь і навичок [див. про це [3]) та виховну (виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору) цілі. Щодо останньої особливо хочу наголосити, що виховання світоглядних й громадянських якостей і загалом громадянської свідомості орієнтовані не лише на пріоритети „екології культури”, яку за умов сучасної постіндустріальної цивілізації (з притаманними їй тенденціями до стандартизації, уніфікації, конвергенції тощо) вважають „умовою порятунку самої культури” [див.: 8, 6], і не тільки на опозицію політичній конфронтації, що зачепила колишні союзні радянські республіки, тобто на те, щоб „протиставити політикам й економістам принципи розуміння й поваги до іншої ментальності” [див.: 8, 6], а передбачає належне врахування настанови, згідно з якою *викладання російської (як і будь-якої*

іншої зарубіжної літератури) має спрямовуватися на вирішення актуальних проблем культурного буття України як незалежної європейської держави. Інакше кажучи, викладання російської літератури, як і загалом освітня діяльність в сучасній Україні, покликане у межах своєї галузевої ділянки максимально сприяти створенню, за формулюванням І. М. Дзюби [2, 31, 32], суверенного українського культурного простору „як органічної частини європейського і світового культурного простору”, в структурних межах якого будь-які явища присутніх в Україні національних культур, будучи „адаптовані культурною свідомістю в моделі нової національної ідентифікації як реальне культурне багатство України”, не матимуть денаціоналізуючого впливу. Це повністю відповідає вимогам Закону України „Про освіту”, в якому національна свідомість та взаємоповага між націями і народами маніфестовані як взаємозалежні та взаємозумовлюючі складові, що у своїй сукупності утворюють демократичні засади освіти в Україні [див.: 4].

Усе це дозволяє рельєфно виокремити проблемні моменти у тих сферах, з якими безпосередньо пов'язане викладання навчальних дисциплін у вищій школі, в тому числі й дисциплін філологічного циклу, куди належить історія російської літератури. Насамперед я маю на увазі площину залежності методики викладання літератури від сучасного стану русистики та й науки про літературу в цілому. Принципової ваги тут набуває необхідність подолати ті *стереотипи сприйняття*, на яких базувалася офіційна радянська парадигма висвітлення історії російської літератури та історії російсько-українських літературних взаємин, яка не була орієнтована на науково об'єктивний, всебічний розгляд об'єктного матеріалу, а ілюструвала певну історіософську схему партійно-ідеологічного штибу й артикулювалася суто ідеологічно спрямованою риторикою.

До таких стереотипів, на думку І. М. Дзюби, належать клішовані уявлення як-от: про особливий характер взаємин між російською та українською літературами як літературами братніми, про особливу „всесвітність” російської літератури, про Росію як провідника України до європейської цивілізації, про виключно

позитивний вплив російської культури на українську, про вищість російської літератури як причину її виняткового становища в Україні, про втрачений радянський культурний простір тощо [див. докл.: 2; 1, 203 й ін.]. (До честі російської академічної науки треба відзначити, що вона „спокійнісінько ігнорувала”, скажімо, тезу В. Белінського про те, що „тільки возз’єднавшись із Росією, Малоросія відчинила собі двері до європейської цивілізації, ...і, навпаки, дуже активно досліджувала вплив старої української культури (XVII–XVIII ст.) на російську, роль першої в становленні другої, а також її <української культури> роль як провідника європейських тенденцій” [2, 26]). Уявлення, марковані вказаними стереотипами, науково нелегітимні й неверифіковані, бо не орієнтовані на досягну емпіричну повноту, не враховують полівекторності, суперечливості та наслідкової неоднозначності ситуації культурного пограниччя, в якій об’єктивно протягом тривалого історичного часу перебувають і надалі перебуватимуть українська й російська культури [див. про це докл.: 2, 27]. Саме антинаукове за своєю сутністю та культуро-руйнівне за своїми наслідками ігнорування складної, нелінійної (на кшталт моновекторного благотворного впливу одних на інших) діалектики міжкультурних взаємодій властиве тим українським та російським авторам, які, як зазначає І. М. Дзюба, й до сьогодні, „гаряче” солідаризуючись з протестом різних національних літератур проти згубних іноземних впливів, „сягаючи вершин благородства у глибокому розумінні права російської культури на самозахист, хапливо збігають з цих вершин, як тільки заводять мову про літературу українську та її взаємини з російською” [2, с. 27]. На таких засадах про жодне формування справжнього діалогічного простору культуротворення не може бути й мови.

Подолати вказані й аналогічні їм явища можна лише базуючи свою діяльність на інтегральній науковій методологічній основі сучасного вивчення красного письменства (в тому числі такої яскравої й багатойого складової як російська література), яку утворюють функціонально-регуляторні принципи, що враховують специфіку людської культури як штучного утворення [див. про це: 5,

с. 56–57, 256–261 й ін.]. Сюди належать: принцип циклічності руху мистецтва в історичному просторі та часі та нелінійності стосунків між різними історико-літературними добами; принцип літературної спадкоємності як фундаментальний закон історичного розгортання світового літературного процесу; принцип діалектичного поєднання в структурі літературно-художніх феноменів константного і динамічного, структурного й історичного, інтегрального й диференціального; принцип єдності вихідного теоретичного постулату літературознавчого дослідження мистецтва слова [див. про це докл.: 5, 162–241].

Перспективи викладання російської літератури у вищих навчальних закладах України залежать від *переосмислення його зв'язку з літературознавством*. Справа в тому, що попередній спосіб, коли російську літературу в Україні вивчали за російськими науковими студіями і підручниками, вже нелегітимний. Не пориваючи з досягненнями російської філологічної науки (особливо з класичними та фундаментальними науковими джерелами загального та спеціального спрямування), варто зосередити увагу на налагодженні перманентних стосунків зі сферою власне *української русистики*, яка сьогодні активізувала своє функціонування і з якою методика викладання російської літератури в українській вищій школі має спільні соціокультурні завдання. Адже саме українська (а не яка би то не було інша) русистика, спрямовуючи свою діяльність на оптимізацію взаємин російської культури з українською, на збалансування російської культури присутністю інших культур світу, покликана забезпечувати конкурентоспроможність *самої української культури*, „її здатність давати тон інтелектуальному і культурному життю свого суспільства, адаптувати для суспільства культурну реальність світу” [2, 29]. Українська русистика, за словами П. В. Михеда, покликана „сформулювати нову парадигму осмислення російських культурних текстів... з позицій української національної рації”, „з українського інтелектуального поля” [6, 88, 87], яка і має лягти в основу викладання російської літератури у вищих навчальних закладах України.

Інакше кажучи, йдеться про зміну сучасною українською національно-культурною свідомістю (як ментально конкретним варіантом дієво-історичної свідомості) самої методологічної та теоретико-концептуальної матриці осмислення зовнішнього світу і, зокрема, російського літературно-художнього доробку як органічної частини останнього. Йдеться про системне залучення до інтерпретації російської літератури українського літературно-культурного коду, що у поєднанні з іманентними інтенціями творів російського словесного мистецтва дозволить відкрити в них, у цих творах, специфічні інтерпретаційні шари, а значить, виведе українську русистику із зони маргіналізації щодо російського літературознавства. Відповідно, викладання російської літератури в українських університетах, змістово орієнтоване на напрацювання української русистики, буде артикулювати (у педагогічно адаптованому вигляді, певна річ) не маргінальну перцепцію російської літературно-художньої культури, а ту сферу її інокультурного осмислення, в межах якої українські дослідники мають реальний шанс сказати своє слово і збагатити світову русистику власним національно-культурним інтерпретаційним компонентом.

Це саме стосується й видання в Україні підручників, посібників й інших методичних видань для студентів з російської (та й будь-якої іншої зарубіжної) літератури. Вони повинні бути призначені саме українському (будь-якого етнічного походження) студенту, тобто висвітлювати матеріал не об'єктивістським чином, що суперечить природі власне гуманітарної сфери, а з системною (а не спорадичною) орієнтацією на внутрішній український культурний та літературно-художній контекст в його історичній перспективі й аж до сучасності. А це, як на мене, передбачає:

— обов'язкову присутність української літературно-культурної складової у підручниках та посібниках для студентів усіх спеціальностей, де в той чи той спосіб вивчається російська література (а не як у випадку з російськомовною „Історією російської літератури XIX століття” М. В. Теплінського [див.: 9], адресованою лише студентам спеціальності „Українська мова і література”);

— послідовне врахування складної специфіки українсько-російських саме літературних (а не будь-яких інших) взаємин на різних етапах еволюції української та російської літератур у напрямі їх диференціації як відмінних між собою за своїми, як пише Г. Грабович, „глибинними структурами”, сутнісною природою, „національним профілем”, будовою й функціями *систем* [див.: 1, 201, 204, 205, 207] і розширення дидактичного змісту за рахунок звернення до відповідного компаративного матеріалу. Щоправда, у цій ділянці робота, на жаль, сильно гальмується станом дослідженості проблеми в українській літературознавчій науці загалом, коли, за словами Г. Грабовича, питання про російсько-українські літературні стосунки, попри всю увагу до останніх, „навіть чи колись порушувалося як власне наукове або теоретичне”, так і не дочекалося „жодної спроби концепційного аналізу” [1, 197, 199]. Замість властивої усім радянським виданням формули „N і Україна” на перше місце слід висунути системну орієнтацію на *багатоаспектне представлення російсько-українських літературних взаємин*, яке б охоплювало у їх взаємопов’язаності такі аспекти, як: 1) вплив однієї літератури на другу; 2) двомовне перетинання обох літератур; 3) основні екстралітературні (історичні, політичні й ін.) чинники, що впливають на розвиток даних літератур та їх взаємини в історичному часі й просторі (це дозволить переконливо показати, що „історія української літератури і її взаємини з російською літературою — щось набагато більше, ніж тільки літературна проблема” [1, 200]); 4) історія рецепції взаємин між літературами; 5) історична модель, тобто функціональна періодизація обох літератур, що демонструє принципові відмінності між двома літературними процесами [див.: 1, 199, 200, 221, 222]. Такий підхід дозволить зосередити увагу насамперед на фаховій проблематиці (на висвітленні проблеми білінгвізму, питання про роль лінгвістичної основи, тобто мови як первинної моделюючої системи, у формуванні національної літератури, про „тяглість різних національних літератур” у ситуації зміни мовної бази чи в умовах біфуркаційних процесів тощо [див.: 1, 201, 205, 208]), що уможливить неабияке поглиблення нашого розуміння

не тільки російської літератури, а насамперед літератури української, бо „передусім стосунки з російською літературою і особливо зміни, що відбуваються в них, мають вирішальний вплив на формування української літератури” [1, 221]. Загалом йдеться про методологічний підхід, який би поєднував (синтезував) принципи іманентного розгляду літературно-художніх явищ і літературного процесу з функціональним тлумаченням („емпіричною дефініцією”) літератури в сенсі літературних фактів і процесів як „відображення, продукту і функції суспільства”, як відтворення потреб, структури й образу життя останнього [див.: 1, 209], як відображення і чинник формування національної ментальності [8, 6], що передбачає суттєве розширення власне компаративної складової.

— зважаючи на те, що „студіювання літератури, — як вважає Т. Л. Рибальченко, — дасть картину національної самоідентифікації, виявить ставлення до інонаціонального світу в різні періоди” [8, 6], важливого значення щодо змісту викладання російської літератури у вищій школі України набуває широке залучення досліджень, базованих на історико-функціональному методі та присвячених історії сприйняття російської літератури в Україні, а української літератури в Росії. Більше того, оскільки взаємини між Україною і Росією з власне наукової перспективи бачаться, за словами Г. Грабовича, як щось набагато тісніше і довготриваліше, ніж „історичне зіткнення” [див.: 1, 196], то принципово важливим і цілком доречним та логічним є належна (там, де це дійсно необхідно, тобто пов’язано з відтворенням реального літературно-художнього й суспільно-культурного контексту або з інтерпретацією твору чи творчості митця) ступінь присутності російського історико-літературного та культурного матеріалу в курсі історії української, а також окремих зарубіжних літератур.

При цьому коли йдеться про викладання російської літератури у вищих навчальних закладах України, то це стосується не лише студентів спеціальності „Філологія (російська мова та література)”, а й студентів спеціальностей на кшталт „Російська мова та література і...”, а також тих філологічних і

нефілологічних спеціальностей, де читаються курси (спецкурси) чи ведуться спецсемінари з російської літератури або де російська література входить як складова курсу зарубіжної літератури. Причому, якщо у перших двох випадках вивчення російської літератури однозначно має відбуватися тільки мовою оригіналу (тобто російською мовою), то у решта випадків доречною є і україномовна текстова репрезентація російської літературної класики, коли остання адаптується й інтерпретується іншою щодо себе мовною системою. Такий підхід дозволяє, з одного боку, зберігати доцільний обсяг вивчення російської літератури у вітчизняній вищій школі, а з другого, долати той об'єктивний бар'єр, який завжди і цілком природно існує у процесі освоєння інокультурних (включаючи літературно-художні) феноменів.

І насамкінець варто зважити на таке. Розглядаючи будь-які проблеми викладання і вивчення російської літератури, як, до речі, й російської мови у вищій школі України, куди входять і західноукраїнські вищі навчальні заклади, методологічно важливо бути свідомими того, що ця діяльність не повинна мати нічого спільного з підтримкою субкультурних тенденцій чи руйнівних резерваційних (з погляду В. П. Казаріна [див.: 7]) намагань, які стоять за тими політичними і суспільними колами, котрі протиставляють вивчення російської мови обов'язковому вивченню української мови як єдиної державної мови в Україні для того, щоб зберегти радянські деформації у мовній сфері українського суспільства і цим перешкодити зміцненню інтеграційних тенденцій у сфері суверенного державотворення. Натомість викладання і вивчення російської мови й літератури в Україні має позиціонуватися як один із чинників формування актуального національно-культурного простору України, як один із дієвих засобів вирішення перспективних культуротворчих завдань подальшого розвитку сучасного українського суспільства.

Література

1. Грабович Г. До історії української літератури : Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. — К. : Основи, 1997. — 604 с.
2. Дзюба І. М. Взаємодія двох культур : стереотипи рецепції / І. М. Дзюба // Диалог украинской и русской культур : материалы междунар. науч-практич. конф., 24–25 окт. 1996 г. — К., 1997. — С. 25–32.
3. Закон України „Про вищу освіту” № 2984-III, із змінами від 12 березня 2009 р. Розділ І. Загальні положення. Стаття 1. Основні терміни та їх визначення. — Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/pravo/law_05/part_01.html
4. Закон України „Про освіту” № 1060-XII, із змінами від 11 червня 2008 р. <Преамбула>. — Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_00/part_1.html
5. Козлик І. В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства: [монографія / наук. ред. Г. М. Сивокінь] / Ігор Володимирович Козлик. — Івано-Франківськ : Поліскан ; Гостинець, 2007. — 591 с.
6. Михед П. В. Слово художнє, слово сакральне : зб. статей і рецензій / Павло Володимирович Михед. — Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. — 172 с.
7. Пархоменко А. Владимир Казарин: „Севастополь не будет лингвистической резервацией” / А. Пархоменко // Слава Севастополя. — 2009. — 6 авг. — Режим доступу : http://www.slava.sebastopol.ua/?cnt=staty_show&yr=2009&mnt=8&day=6&id=19524
8. Русскоязычная литература в контексте восточнославянской культуры : сб. статей по материалам Международной Интернет-конференции „Проблемы развития русскоязычной литературы и судьба восточнославянского культурного сообщества” (15–19 декабря 2006) / Науч. ред. Т. Л. Рыбальченко. — Томск : Изд-во Том. ун-та, 2007. — 320 с.
9. Теплинский М. В. История русской литературы XIX века : Учеб. пособие / Марк Вениаминович Теплинский. — К. : Выща шк., 1991. — 423 с.

Игорь Козлик. Методологические проблемы преподавания русской литературы в высших учебных заведениях Украины. Статья посвящена рассмотрению основных методологических параметров преподавания русской литературы в вузах Украины.

Ключевые слова: преподавание русской литературы, украинская русистика.

Відомості про автора:

Козлик Игор Володимирович — доктор філологічних наук, професор кафедри світової літератури Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

E-mail: kozlyk@rambler.ru